

2.1 Argumenty pro sémantiku rámců (*frame semantics*)

Co slova značí (nebo jak říkají obvykle kognitivní lingvisté „symbolizují“)? Jednoduchý předpoklad, jenž vedl spoustu výzkumů v sémantice, je ten, že slova značí **koncepty**, jednotky významu. Koncepty, symbolizované slovy jako *hřebec* a *kobyła* mohou být porovnávány a dávány do vzájemných kontrastů. Porovnávání slov je přístup **strukturální sémantiky**, která analyzuje typy sémantických vztahů mezi slovy, včetně hyponymie a antonymie. Některé přístupy k (lexikální) sémantice navrhují dívat se na situaci tak, že slovní koncepty jako HŘEBEC a KOPYLA¹ nejsou atomické. Mnohé koncepty mohou být rozloženy do **sémantických rysů**, tak že HŘEBEC je [KOŇSKÝ, MASKULINNÍ] a KOPYLA je [KOŇSKÝ, FEMINNÍ]. A konečně, v tradici logiky, která podtrhává velkou část prací v oblasti sémantiky, jsou nakonec koncepty definovány skrze jejich **pravdivostní podmínky**: podmínky, za nichž lze říci, že určitý koncept lze nebo nelze patřičně aplikovat na situaci ve skutečném světě.

V tomto rozšířeném přístupu k sémantice je shledáváno, že koncepty neproplouvají jenom nějak nahodile lidskou myslí. Jednak zde existují vztahy mezi slovy a jim odpovídajícími koncepty popsané strukturální sémantikou. Existuje však i silný pocit toho, že koncepty jsou organizovány také jinak. Určité koncepty ‘patří k sobě’, neboť jsou asociovány v naší zkušenosti. Kdybychom použili klasický příklad (Schank a Abelson 1977), RESTAURACE není jen ryze zařízením poskytujícím služby; asociuje s sebou celou řadu konceptů jako ZÁKAZNÍK, ČÍŠNÍK, OBJEDNÁVÁNÍ, JEZENÍ, ÚČET. Tyto koncepty nejsou navázány na koncept RESTAURACE hyponymii, meronymii, antonymii nebo jinými vztahy strukturální sémantiky; jsou navázány na koncept RESTAURACE obyčejnou lidskou zkušeností. Koncept RESTAURACE je těsně spojen s ostatními koncepty a nemůže od nich být izolován.

Potřebu jiných prostředků pro organizaci konceptů pocíťovali badatelé v kognitivní psychologii a v oblasti umělé inteligence, stejně jako v různých odvětvích lingvistiky, a tato potřeba také vedla k řadě vzájemně podobných návrhů, z nichž každý měl typicky své vlastní pojmenování. Mezi těmito pojmenováními jsou: rámec, schéma, scénář, globální vzorec, pseudotext, kognitivní model, zkušenostní gestalt, báze, scéna (Fillmore 1985: 223, n. 4). Nejvlivnější verzí tohoto návrhu byla v kognitivní lingvistice **sémantika rámců**, kterou rozvinul Fillmore. My v této kapitole představíme Fillmoreovu teorii a argumenty a poté se v dalších kapitolách obrátíme k rozšíření Fillmoreových názorů jinými kognitivními lingvisty.²

¹ Navazujeme na Fillmorea (1982a) a Langackera (1987) v užívání kurzívy pro označení slovní formy a kapitálek pro označení konceptu, jenž podpírá význam daného slova.

² Základním zdrojem Fillmoreových idejí jsou Fillmore 1975, 1977 (rozšířená verze první práce), 1982a, 1985, 1986. Bohužel všechny jsou těžko přístupné.

Pro Fillmorea nejsou rámce nějakým přidavným prostředkem organizace konceptů, nýbrž základním přehodnocením cílů jazykové sémantiky. Fillmore popisuje svůj model rámcové sémantiky jako model sémantiky **porozumění**, v kontrastu k sémantice pravdivostních podmínek: plné, bohaté porozumění tomu, co mluvčí zamýšlí v textu sdělit a co pro daný text posluchač konstruuje. Fillmore tvrdí, že v analýze jazykového významu je porozumění primárním údajem; posouzení pravdivostní hodnoty a posuzování sémantických vztahů jako je synonymie či implikace jsou odvozené a řízené teoriemi (Fillmore 1985:235). Fillmoreova sémantika rámců přenáší jazykovou sémantiku zpět k primárním datům a žádá data z úvah nevylučuje.

Fillmore využívá k popisu procesu porozumění metaforu nástroje (Fillmore 1982a: 112): mluvčí produkuje slova a konstrukce v textu jako nástroje specifické aktivity, jmenovitě evokování patřičného porozumění; úkolem posluchače je přijít na to, k jaké aktivitě byly dotyčné nástroje zamýšleny, jmenovitě tedy k invokaci dotyčného porozumění. To znamená, že slova a konstrukce evokují nějaké porozumění, nebo přesněji rámec; posluchač si vybavuje rámec při zaslechnutí výpovědi za účelem jí porozumět.

Fillmore využívá širokou paletu příkladů, aby demonstroval, že v jazykové sémantice jsou významné jevy, jež nemohou být jednoduše uchopeny modelem strukturální sémantiky, sémantickými rysy a/nebo sémantikou pravdivostních podmínek. Přiblížíme si zde jeho argumenty.

Analýza sémantických rysů je často obhajována na základě množin lexikálních jednotek, jež se jeví být analyzovatelnými z pohledu jednoduché sady rysů. Například lexikální množina v (1) může být analyzována na základě rysů [MALE/FEMALE], [ADULT/YOUNG] a [UNMARRIED]:

(1)	[MALE]	[FEMALE]	
	MAN	WOMAN	[ADULT]
	BOY	GIRL	[YOUNG]
	BACHELOR	SPINSTER	[UNMARRIED]

Přitom však naše chápání těchto konceptů je mnohem komplexnější, než jak to naznačuje toto paradigma kontrastivních rysů. Vztah mezi *man/boy* a *woman/girl* není tentýž: pro spoustu lidí je termín *girl* užíván pro feminní lidi ve výrazně vyšším věku než jak je užíván termín *boy* pro maskulinní lidi (Fillmore 1982a: 126). Navíc, postoj k pohlavím, u něhož se předpokládá, že toto jazykové chování vyvolává, vedl ke změnám ve vztazích a hyperkorektnosti v té míře, že termín *woman* je shledán jako užívaný dokonce i pro osmileté dívky (tamtéž, 127). V sémantice rámců slova *man*, *boy*, *woman* a *girl* vyvolávají rámce, jež obsahují nejen biologické pohlavní rozlišení, ale také rozdíly v postojích a chováních ve vztahu k pohlavím, které by vysvětlily tradiční asymetrii v užívání slov *boy/girl* a novější změny v užívání slova *woman*, včetně jeho hyperkorektního užití. Stejně tak

rozdíl mezi naším chápáním *bachelor* a naším chápáním *spinster* zahrnuje mnohem víc než jen rys [MALE/FEMALE] (tamtéž, 131).

Mnoho lexikálních kontrastů obsahuje sémantické asymetrie, jež nemohou být zachyceny rysy (kromě uchopení stylem *ad hoc*), ale jsou snadno k dispozici rozboru z pozice sémantiky rámců. Například vzájemně opačné termíny užívané pro vertikální rozpětí postaveného člověka jsou *tall* a *short*, pro vertikální vzdálenost od základny (např. větev stromu) jsou to *high* a *low*, ale pro vertikální dimenzi budovy jsou to výrazy *tall* a *low* (Fillmore 1977a: 71). Bylo by obtížné, ne-li zcela nemožné přijít na nějakou jednotnou definici rysu slova *tall*, který by zachytil odlišné kontexty užití oproti *high* a udělal totéž pro *short* vs. *low*. Místo toho lze snadno popsat rámce pro lidi, budovy a jiné objekty a specifikovat, která slova se užívají pro vertikální rozpětí či vzdálenost v daném rámci.

Podobně, žádná jednotná definice by nezachytila kontrast mezi adjektivy *live* a *alive* v (2)–(4) (Fillmore 1977a: 76–77):

- (2) a. Those are live lobsters. (To jsou živí humři.)
b. Those lobsters are alive. (Ti humři jsou živí/naživu.)
- (3) a. Her manner is very alive. (Její chování je velmi živé.)
b. She has a very alive manner. (Má velmi energické chování.)
- (4) a. His performance was live. (Jeho výkon byl živý.)
b. He gave a live performance. (Předvedl výkon naživo.)

Navíc člověk nedokáže definovat rysy v ohledu aplikovatelnosti na sémantickou třídu, tak jako se smysl naznačený v (2a–b) dá aplikovat na živě bytosti; to by dávalo nesprávné porozumění divadlu, jež inzeruje *live naked girls*, oproti zamýšlenému (dle všeho, na rozdíl od nahých dívek na filmovém plátně, ne nahých mrtvých dívek; tamtéž). V analýze sémantiky rámců, *live* a *alive* jsou jednoduše asociovány odlišným způsobem se třemi odlišnými rámci: život v (2), osobnost v (3) a způsob prezentace v (4). V jiných případech existují naprostá lexikální rozštěpení, jako např. *brother/brothers* a *brother/brethren*, jež reprezentují rozštěpení v rámcich zahrnující tvary plurálu; jednotná definice slova *brother* by opomněla kontrast rámců (tamtéž, 76).

Fillmore poznamenává, že jeho model sémantiky rámců sdílí značnou míru vlastností s teorií lexikálních (sémantických) polí (Fillmore 1985: 225–26; 1992: 76–77). Teorie lexikálních polí sdružuje do skupin slova, která jsou asociována zkušeností, ne nepodobně sémantice rámců. Nicméně teorie lexikálních polí se liší od sémantiky rámců v tom, že slova jsou definována ve vztahu k jiným slovům v tomtéž lexikálním poli, zatímco v sémantice rámců jsou slova definována přímo ve vztahu k rámci. V teorii lexikálních polí by například člověk pozoroval, že *large* v poli velikosti balení

mýdlových vloček je kontrastní k *jumbo*, *ekonomy giant* a *family size* a tudíž popisuje nejmenší velikost v daném poli, na rozdíl od užití slova *large* v jiných lexikálních polích (Fillmore 1985: 227).

V sémantice rámců může být tento jev snadno uchopen: *large* označuje nejmenší velikost v rámci MÝDLOVÉ VLOČKY. Teorie lexikálních polí však predikuje, že význam slova v určitém poli může být definován pouze v kontrastu k sousedním slovům v daném poli. Teorie lexikálních polí se dostává do potíží, pokud žádná vedlejší slova neexistují nebo pokud mluvčí sousední slova nezná: predikuje, že daný výraz má odlišný význam. Fillmore poukazuje na skutečnost, že zatímco němčina má pro strany pravoúhlého trojúhelníku i jiné slovo než *Hypotenuse*, konkrétně *Kathete*, většina mluvčích angličtiny toto slovo v lexikonu nemá (tamtéž, 228–29). Přitom však porozumění anglického *hypotenuse* a německého *Hypotenuse* je totožné, za předpokladu, že mluvčí rozumí tomu, co je pravoúhlý trojúhelník. Toto není problémem v sémantice rámců, kde je koncept slova přímo napojen na daný rámec, v tomto případě na rámec PRAVOÚHLÝ TROJÚHELNÍK.

Dalším argumentem na podporu rámcově založeného přístupu k lexikální sémantice jsou slova, jejichž odpovídající koncepty ze své podstaty odkazují k jiným konceptům, jež jsou externími vůči konceptům, jež pojmenovávají daná slova. Některé slovní koncepty odkazují k předcházející historii označované entity. *Šrám*³ není jenom nějaká charakteristika povrchu něčí pokožky, ale rána ve stavu hojení se; *vdova* je žena, která jednou byla vdaná, ale jejíž manžel zemřel (Fillmore 1997a: 73). Jiným slovním konceptům, především pak konceptům vlastností a akcí, nelze porozumět bez porozumění něčemu, co se týká účastníků daných akcí či nositelů vlastností: člověk nemůže pochopit slovo *gallop* (koňský trysk) bez povědomí o stavbě koňského těla, nebo *hladový* bez povědomí o fyziologii živých tvorů (tamtéž 73–74). Platí to stejně tak pro koncepty objektů: *klín* nemůže být pochopen jinak než s odkazem na postavu člověka a na funkci, kterou klín plní při podpírání jiných objektů (tamtéž).

Jinou jasnou třídou případů, jež vyžaduje odkazování k vnějším entitám, jsou deiktické výrazy, jež evokují situaci mluvního aktu (Fillmore 1982a: 117). Například minulý čas situuje událost do bodu či intervalu nebo do času ve vztahu k výpovědní situaci. Výpovědní situace, včetně času, kdy se odehrává, funguje jako rámec, vůči němuž je odkazování minulým časem profilováno. Stejně tak všechna další deiktická slova a koncovky, jako výrazy personální deixe (*já, ty, on/ona/ono, my, vy, oni/ony/ona* a koncovky vázané na shodu v osobě) a deixe prostorové (*toto, tamto, tady, tam*), evokují výpovědní situaci. Také jiné typy gramatických slov a koncovek mají význam, jenž evokuje výpovědní situaci. Určitostní členy *the* a *a* kupříkladu definují identitu jmenného referentu ve vztahu ke vzájemným znalostem mluvčího a posluchače (ve většině kontextů *the* naznačuje v základu vzájemně známé, *a* potom ne vzájemně známé). Významy členů *the* a *a* evokuje výpovědní situaci, protože odkazují k mentálním stavům mluvčího a posluchače.

³ Anglicky *scar*.

Především však spouště slovních konceptů nemůže být porozuměno mimo intence účastníků nebo společenské a kulturní instituce a chování, v nichž se určitá akce, stav nebo věc vyskytuje. Například koncept VEGETARIÁN dává smysl pouze v rámci kultury, v níž je běžné požívání masa; koncepty STRIKE nebo PŮJČIT SI mohou být srozumitelné pouze v rámci kultury, v níž se takovéto akce odehrávají (Fillmore 1982a: 120). Dokonce i něco tak prostého jako *ohryzek jablka* evokuje rámec, jenž popisuje určitý způsob jení jablek: 'ohryzek je ta část jablka, kterou člověk, jenž jí jablka tak jako většina z nás, nechá nesnědenou' (Fillmore 1977a: 73).

Jiný ohled, v němž slovní význam odkazuje k vnějším entitám, je ten, že slovo umožňuje mluvčímu a posluchači zaměřit svoji pozornost pouze na určitou část celkového rámce; žádné slovo neposkytuje celkovou strukturu dotyčného rámce. Klasickým příkladem je rámec obchodní transakce (Fillmore 1977a: 58–59; 1977b); ale mnohem jasnějším případem je rámec RIZIKO (Fillmore a Atkins 1992). Fillmore a Atkins rozeznávají následující prvky rámce RIZIKO: Náhoda (nejistota ohledně budoucnosti), Újma, Oběť (Újmy), Ceněný Objekt (potenciálně ohrožen rizikem), Situace (která dává vzniknout riziku), Skutek (jenž zapříčiňuje Situaci), Konatel (Skutku), Zisk (Zamýšlený Konatelem při podstoupení rizika), Účel (jenž Konatel spatřuje ve Skutku), Poživatel a Motivace (Konatele). Sloveso *riskovat* se vyskytuje v mnoha syntaktických konstrukcích, z nichž některé jsou uvedeny v příkladech (5a–e), ale žádná z nich nezahrnuje všechny nebo byť jen většinu prvků rámce RIZIKO (Fillmore & Atkins 1992: 83, 87, 89, 94, 96; všechny kromě prvního, jsou příklady z korpusu):

- (5) a. Ty (*Konatel/Oběť*) jsi riskoval své zdraví (*Ceněný Objekt*) pro trochu laciného vzrušení (*Zisk*).
- b. Jiní (*Konatel/Oběť*) riskovali ve válce (*Situace*) vše (*Ceněný Objekt*).
- c. Ona (*Konatel/Oběť*) ze své marnivosti (*Motivace*) riskovala tak mnoho (*Ceněný Objekt*).
- d. Muži (*Konatel/Oběť*) nebyli příliš ochotni pro osadníky, které nikdy neviděli (*Poživatel*), riskovat skalpování (*Újma*).
- e. Já (*Konatel/Oběť*) jsem si netroufl riskovat přerušení (*Skutek*), aby to nezapadlo (*Účel*).

V analýze sémantikou rámců kterékoliv z výše uvedených užití slovesa *riskovat* evokuje celý rámec RIZIKO, byť by se konstrukcí, v níž je *riskovat* užito, soustředila pozornost pouze na část tohoto rámce.

Sémantika porozumění také Fillmoreovi umožňuje brát v potaz jazykové skutečnosti, jež nejsou přístupny analýze pravdivostních podmínek. Například kolokace v (6) by mohla být převedena na (7) aniž by měla za následek sémantickou anomálii (Fillmore 1977a: 75–76):

- (6) a. A dog was barking.
b. A hound was baying.
- (7) a. A dog was baying.
b. A hound was barking.

Jinými slovy, rozdíl mezi (6) a (7) nemůže být zachycen sémantickými omezeními. Ale příklady v (6a–b) zní mnohem přirozeněji, protože podstatné jméno a sloveso v každé z vět evokuje stejný rámeček.

Podobně, sémantika pravdivostních podmínek nedokáže zachytit mnohé aspekty našeho porozumění výpovědi (8) (Fillmore 1985: 230–31):

- (8) My dad wasted most of the morning on the bus.

(Můj táta prodrbal většinu dopoledne v autobuse.)

Fillmore poukazuje na to, že volba slova *father* nebo *dad* (bez přivlastňovacího zájmena) by vyjadřovala odlišný vztah mezi mluvčím a jeho otcem; výrazu *the morning* (*dopoledne*) je rozuměno tak, že je určen vzhledem k rámci pracovního dne (tj. cca od osmé ranní do dvanácti) spíše než k rámci dne kalendářního (od půlnoci do poledne); *waste* (*prodrbat*) rámcuje využití času velmi odlišným způsobem od *spend* (*strávit*); a *on the bus* rámcuje pozici dotyčného ve vztahu k autobusu, jenž je ve službě, spíše než coby jednoduše fyzického zásobníku (což by bylo evokováno spojením *in the bus*).

Model pravdivostních podmínek také nedokáže zachytit anomálii rámců, jež jsou příhodné v určitém čase výpovědi, ale ne v jiném, protože realita se mezitím změnila. Fillmore využívá vykonstruovaného příkladu (9) s poukazem na to, že daná výpověď by mohla být pronesena v roce 1984, ale ne řekněme v roce 1919 (Fillmore 1985: 238–39):

- (9) During World War I, Ronald Reagan's birth mother dropped his analog watch into the sound hole of the acoustic guitar.

(Během 1. světové války rodná matka Ronalda Reagana upustila jeho analogové hodinky do ozvučného otvoru akustické kytary).

Taková věta by mohla být pronesena v roce 1984, protože to se již udála 2. světová válka, což umožňuje válce z let 1914–18 být pojmenována 1. světová válka; medicínská technologie již umožnila disociaci rodné matky od genetické matky (která pouze poskytuje vajíčko); a elektrické kytary a digitální hodinky již byly vynalezeny. Žádné z těchto rámcování objektů, osob nebo událostí nebylo k dispozici v roce 1919, a tak by výpověď (9) byla v té době nemožná, i kdyby byla v retrospektivě pravdivá.

A konečně, sémantika rámců nabízí přirozené zachycení celé řady problematičtých jevů, jež se zdají být lapeny mezi sémantikou a pragmatikou, včetně podstaty textové koherence. Velká množina předpokládaných jevů se jeví být spojena se specifickými slovy, jako např. *litovat* v (10) (Fillmore 1985: 249):

(10) Petr litoval podepsání onoho dopisu.

Příklad (10) popisuje (nebo **nechává vyplývat**⁴) specifický stav Petrovy mysli, konkrétně jeho pocit lítosti, ale (v jedné analýze) údajně **předpokládá**, že Petr skutečně daný dopis podepsal. Problém pro sémantiku pravdivostních podmínek je v tom, že pokud Petr onen dopis nepodepsal, pak (10) nemá žádné pravdivostní podmínky. To se jeví být divným, jelikož dotyčný předpoklad je spojen s určitým slovem a jeho významem, jenž je sémantický. Předpoklady však vykazují další druh osobitého chování, ve větách s negací jako (11):

(11) Petr nelitoval podepsání onoho dopisu.

V jedné interpretaci je vyplývání negováno – Petr nemá výčitky – ale předpoklad nikoliv – Petr podepsal onen dopis. Existuje však ještě jiná interpretace výpovědi (11), konkrétně ta, že Petr nelitoval podepsání onoho dopisu, neboť jej nepodepsal (Fillmore 1985: 251).

Fillmore tvrdí, že chování předpokladů lze snadno zachytit analýzou pomocí sémantiky rámců. Koncept LITOVAT zahrnuje ve svém rámci uskutečnění akce, vůči níž má litující výčitky. Pokud dotyčná akce není v rámci přítomna, porozumění kladné větě selhává. Negace, oproti tomu, může negovat buď popisovaný koncept, nebo rámec samotný. Negace stavu věci v rámci zachovává zbytek rámce, včetně akce, která mohla k výčítkám vést. Toto je první interpretace výpovědi (11) výše. Na druhou stranu, negace celého rámce taktéž neguje akci, jež mohla vést k výčítkám. Toto je druhá interpretace výpovědi (11): mluvčí popírá rámec situace, kdy tato zahrnuje akci Petrova podepsání onoho dopisu.

Můžeme porovnat (11) s jinými příklady negace rámce, jako je třeba (12) (Fillmore 1985: 245, z Wilson 1975: 138):

(12) Ty jsi mě neušetřil jednoho dne u moře: ty jsi mě o jeden den u moře připravil.

Ve výpovědi (12) mluvčí popírá pozitivní hodnocení rámce dané akce jako jeho ušetření něčeho, a nahrazuje je negativně hodnoceným rámcováním připravení jej o něco.

A konečně, sémantika porozumění hraje hlavní roli v porozumění textu. Například dobře známý příklad úvodního určitého odkazování, např. *the carburetor* ve větě (13) (popsáno Clarkem a

⁴ Anglicky *entails*.

Havilandovou [1977] jako ‘přemostění’ a Princeovou [1981] jako ‘evokované’), je ve skutečnosti dílem rámce vyvolaného první větou (Fillmore 1977a: 75):

(13) I had trouble with the car yesterday. The carburetor was dirty.

(Včera jsem měl potíže s autem. Byl špinavý karburátor.)

Výraz *the car* (auto) v první větě evokuje rámec, jenž umožňuje posluchači určit, ke kterému z milionů karburátorů, jež na světě existují, mluvčí odkazuje. Sémantika rámců však přispívá k analýze textové koherence něčím víc než jen určením určitostní reference. Fillmore dává (13) do kontrastu s (14) (tamtéž):

(14) I had trouble with the car yesterday. The ashtray was dirty.

(Včera jsem měl potíže s autem. Byl špinavý popelník.)

Druhá věta v případě (14) je nekoherentní s první, přestože určitostní reference může být vyřešena (většina aut má popelníky). Důvodem toho je, že neexistuje nic, co evokuje rámec *mít potíže s autem*, co by mohlo mít co do činění s popelníkem – na rozdíl od případu (13), protože špinavý karburátor problémy autům způsobuje.

Fillmoreovy argumenty představují širokou škálu dat, jež ospravedlňují zavedení rámců do analýzy jazykové sémantiky a nahrazení sémantiky pravdivostních podmínek sémantikou porozumění. V následujících sekcích položíme o něco systematictější model sémantiky rámců a budeme sledovat jeho další rozvoj v kognitivní lingvistice.

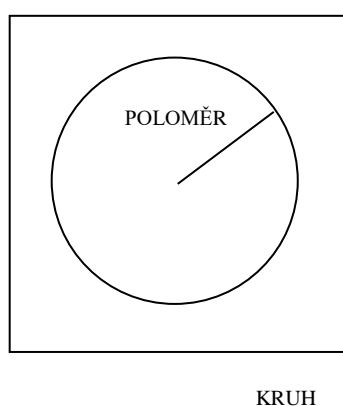
2.2 Koncepty: organizace profilu a rámce

V předchozí kapitole jsme popsali rámec jako koherentní oblast znalostí či vědomostí člověka nebo jako koherentní oblast konceptuálního prostoru. Okamžitě vyvstává otázka: Jak můžeme identifikovat koherentní oblast konceptuálního prostoru a vymezit ji vůči oblastem jiným? Apriorní přístup k této otázce, jenž by využíval k identifikaci rámců naši vlastní intuici, by byl vysoce subjektivní. Více empirický přístup k této otázce je identifikovat rámce na základě slov a konstrukce přirozeného jazyka, jako je například angličtina. Tento přístup zaujímá Langacker (1987) a my jej využijeme jako výchozí bod.

Langacker ilustruje svůj přístup k problému na významu slova *poloměr*. Slovo *poloměr* symbolizuje (popisuje, denotuje) **koncept** POLOMĚR. My zde vyjdeme z předpokladu, že koncepty odpovídají významům jazykových jednotek (slov, komplexních výrazů nebo konstrukcí). Šlo by také

předpokládat, že existují i koncepty, jež neodpovídají žádnému jazykovému významu. Nicméně, při snaze o identifikaci konceptů nezávislých na jazykovém významu by vyvstal tentýž problém jako při snaze o identifikaci rámců nezávislých na jazykovém významu, konkrétně nedostatečný empirický základ pro podobnou analýzu. Z tohoto důvodu se zde omezíme na koncepty, jež odpovídají skutečnému jazykovému významu.

První význam slova *poloměr* (*radius*) ve slovníku American Heritage Dictionary je 'lineární segment, jenž spojuje centrum kruhu s kterýmkoliv bodem na jeho obvodu.' POLOMĚR je lineární segment, ale ne jakýkoliv lineární segment: tento lineární segment je definován ve vztahu ke struktuře kruhu. Jinými slovy, člověk může porozumět konceptu POLOMĚR pouze vůči výchozímu porozumění konceptu KRUH, jež může být geometricky načrtnuto na Obrázku 2.1.

Obrázek 2.1 *POLOMĚR a KRUH*

Jinak řečeno, koncepty POLOMĚR a KRUH jsou těsně provázány a tento jejich vztah musí být zobrazen v konceptuální struktuře. Langacker popisuje vztah mezi POLOMĚRem a KRUHem jako vztah konceptuálního **profilu** vůči **bázi**. Profil odkazuje ke konceptu symbolizovanému slovem, o němž je řeč. Báze je znalost nebo konceptuální struktura, kterou profilovaný koncept předpokládá. Langacker pro bázi užívá také pojmu **doména** (tento pojem je také použit v Lakoff 1987). To je shodné s Fillmoreovým rámcem (§2.1): 'pojmem „rámec“ mám na mysli jakýkoliv systém konceptů, provázaných takovým způsobem, že k porozumění jednomu z nich musí člověk porozumět celé struktuře, do níž koncept pasuje' (Fillmore 1982a: 111). Pojem 'profil(ovat)' také vešel v užívání jako sloveso, které popisuje vztah mezi formou slova a slovním významem (profil+báze): např. *poloměr* profiluje určitý lineární segment v bázi/doméně/rámci KRUH.

Konceptuální profil je sám o sobě nedostačující k tomu, aby definoval slovní koncept, protože ve své definici předpokládá ještě další znalosti, konkrétně svoji bázi. Ale jediná báze, jako například KRUH, je komplexní konceptuální strukturou, jež zahrnuje široké spektrum konceptuálních profilů, jako jsou POLOMĚR, OBLOUK, STŘED, PRŮMĚR, TĚTIVA a tak podobně. Tudiž i samotná báze

je k definování jazykového konceptu nedostačující. Závěr, který z tohoto plyne, je ten, že VÝZNAM JAZYKOVÉ JEDNOTKY MUSÍ SPECIFIKOVAT JAK PROFIL, TAK JEHO BÁZI. To je identické s Fillmorovým závěrem týkajícím se konceptuálních rámců.

Skutečnost, že báze podporuje vícero konceptuálních profilů, je tím, co z báze činí **doménu** v intuitivním smyslu: různé odlišné konceptuální profily ji mají za základ. Můžeme nyní doménu definovat jako SÉMANTICKOU STRUKTURU, JEŽ SLOUŽÍ JAKO BÁZE PRO ALESPŇ JEDEN KONCEPTUÁLNÍ PROFIL (typicky více profilů). Jak poznamenává Taylor (1989[1997]: 84), ‘V principu jakákoliv konceptualizace nebo konfigurace znalostí, nehledě na to jak jednoduchá nebo komplexní, může sloužit jako kognitivní doména pro charakterizování významu.’ Nyní můžeme říct, že doména KRUH zahrnuje koncepty oblouku, průměru, poloměru, tětivy a tak podobně.

Všeobecně uznávaný příklad vztahu profilu a báze je vztah části a celku: je všeobecná shoda, že koncept jako PAŽE nemůže být definován bez odkazu ke konceptu TĚLO. Podobnou třídou konceptů jsou pojmy, které popisují příbuzenské vztahy, jako *dcera*. Koncept DCERA předpokládá koncept RODIČ a určitý typ příbuzenského vztahu, jenž mezi nimi existuje. Koncept NETERĚ předpokládá jiné příbuzenské koncepty a komplexnější příbuzenské vztahy. Jinak řečeno, báze, vůči níž je profil definován, může být mnohem komplexnější než jen celek, jehož je entita součástí. V některých případech je obtížné najít jediné jednoduché slovo, které by danou bázi popisovalo: pro NETERĚ by snad nejlepším popisem báze byl SYSTÉM PŘÍBUZENSKÝCH VZTAHŮ nebo nějaká část tohoto systému (více v §2.4).

Jak jsme však viděli v sekci §2.1, nejsou to pouze substantiva vyjadřující vztahy, co představuje profilování konceptu vůči bázi. Vezměme si jiný příklad, slovo *víkend* (Fillmore 1985: 223–24). Konceptu VÍKEND může být porozuměno jediné vzhledem k celkovému systému kalendářního cyklu, jenž je částečně určen přírodními jevy (návazností dne a noci) a kulturními konvencemi (cyklus sedmidenního týdne a jeho rozdělení na pracovní a nepracovní dny). Podobně konceptu KOUPIT může být porozuměno pouze vzhledem k předchozím znalostem situací obchodních transakcí. Různé aspekty obchodních transakcí jsou profilovány koncepty KOUPIT, PRODAT, PLATIT, STÁT⁵ a tak podobně. Takovéto domény/rámce nemohou být zobrazovány hned v geometrické podobě tak, jako je zobrazen POLOMĚR a KRUH na obr. 2.1, přestože v kognitivní lingvistice se často sahá po schematických diagramech za účelem zobrazení komplexní propojenosti konceptů v doménách či rámcích.

Ve skutečnosti žádný koncept neexistuje autonomně – všechny jsou chápány tak, aby tak či onak zapadaly do našeho obecného povědomí o světě. Při sémantické analýze záleží především na

⁵ S ohledem na homonymii v češtině doplňujeme původní anglické pojmy: BUY, SELL, PAY, COST.

vztahu profilu a báze a na vztazích mezi bázemi a doménami. Některé z důsledků této analýzy slovního významu do profilu a báze/rámce/domény budou prozkoumány v následující kapitole.

Zdroj: Croft, W., Cruse, A. D. *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press. 2004.

Odkazy

- Clark, Herbert H. and Susan Haviland. 1977. Comprehension and the given-new contract. *Discourse production and comprehension*, ed. R. Freedle, 1–40. Norwood, N. J.: Ablex.
- Fillmore, Charles J. 1975. An alternative to checklist theories of meaning. *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, ed. Cathy Cogen et al., 123–31. Berkeley: Berkeley Linguistics Society.
- 1977a. Scenes-and-frames semantics. *Linguistic structure processing* (Fundamental Studies in Computer Science, 5), ed. Antonio Zampolli, 55–81. Amsterdam: North-Holland.
- 1977b. The case for case reopened. *Grammatical relations* (Syntax and Semantics, 8), ed. Peter Cole and Jerrold M. Sadock, 59–82. New York: Academic Press.
- 1982a. Frame semantics. *Linguistics in the morning calm*, ed. The Linguistic Society of Korea, 111–37. Seoul: Hanshin.
- 1982b. Ideal readers and real readers. *Analyzing discourse: text and talk*, ed. Deborah Tannen, 248–70. Washington, D. C.: Georgetown University Press.
1985. Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di semantica* 6: 222–54.
- 1986a. <<U>>-semantics, second round. *Quaderni di semantica* 7: 49–58.
- 1986b. Pragmatically-controlled zero anaphora. *Proceedings of the Twelfth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, ed. Vassiliki Nikiforidou et al., 95–107. Berkeley: Berkeley Linguistics Society.
- Fillmore, Charles J. and Beryl T. Atkins. 1992. Toward a frame-based lexicon: the semantics of RISK and its neighbors. *Frames, fields and contrasts: new essays in semantic and lexical organization*, ed. Adrienne Lehrer and Eva Feder Kittay, 75–102. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar*, vol. 1: *theoretical prerequisites*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Prince, Ellen F. 1981. Toward taxonomy of given-new information. *Radical pragmatics*, ed. Peter Cole, 223–56. New York: Academic Press.
- Schank, Roger C. and Robert P. Abelson. 1997. *Scripts, plans, goals and understanding*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Wilson, Deirdre. 1975. *Presuppositions and non-truth-conditional semantics*. New York: Academic Press.